

Meer inzicht in middeleeuwse tweedracht?

RECENSIEARTIKEL DOOR B. EBELS-HOVING

H.M. Brokken, *Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten* (Dissertatie Leiden, 1981; Zutphen: De Walburg Pers, 1982, 676 blz., f90,—, ISBN 906011 1192).

Bij de argeloze mediëvist, niet specifiek ter zake ingevoerd, wekt de verschijning van dit bijna 700 pagina's dikke boek in de eerste plaats spontane verbazing. Hij weet dat het hier de handelseditie betreft van een Leidse dissertatie en beseft dus dat dit boek niet louter de samenvatting van een stand van onderzoek kan zijn, dat het integendeel nieuwe gegevens en waarschijnlijk daardoor ook nieuwe visies zal bevatten. Dat zóveel nieuws te zeggen valt op het schijnbaar zo vertrouwde, misschien zelfs wat platgetreden terrein van het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten is op het eerste gezicht al een verrassing. Was het dan niet zo, dat hoe's en waarom's hier in grote lijnen wel vaststonden? Is hier een groot werk van ondergraving en reconstructie geschied? Met meer dan gewone nieuwsgierigheid zet hij zich tot lezen. Daarbij kan hij zich uiteraard niet los maken van enkele algemene noties. Het overgeleverde beeld en de wordingsgeschiedenis daarvan zien er ongeveer als volgt uit.

De Hoekse en Kabeljauwse twisten ontstonden doordat een bepaalde adellijke *clan*, de Duvenvoordse, zich in toenemende mate had weten te verzekeren van 's graven gunst en daar materieel zeer wél bij was gevaren, hetgeen de *outsiders* tesamen dreef in een verbond, dat later het Kabeljauwse genoemd zou worden. Stichter van de clan was Willem Snickerieme, bastaard van een jongere tak van het geslacht Wassenaar, raadgever en geldschietter van de 'goede' graaf Willem III. Deze Duvenvoorde, aanvoerder van de *insiders*, had regeringsmacht en grafelijk vertrouwen gebruikt voor het verzamelen van een enorm persoonlijk vermogen. Dat zijn positie, zijn bezit, zijn aanhang een rol speelden in het uitbreken van het conflict was al in 1817 opgemerkt door J.C. de Jonge; werkelijk erkend werd die rol evenwel pas langzamerhand, met name door de studies van Cuvelier in 1921 en van H.J. Smit in 1932'. Zo werd de invloed van de 'Duvenvoordse clan' tot een vaststaand gegeven. De nadruk op die invloed betekende evenwel niet dat daarmee de politieke context waarin de twisten ontstonden werd verwaarloosd: deze was en bleef voor de diverse onderzoekers een bepalende factor. Nooit is eraan getwijfeld dat de onrust en onzekerheid na het plotselinge sneuvelen van Willem IV, tijdens het verbeiderschap van Willem V, en vooral tijdens diens geruzie met zijn moeder Margareta een geschikt klimaat vormden voor het werkelijke *uitbarsten* van latente ontevredenheid onder diegenen die zich politiek en persoonlijk buitengesloten voelden.

Tot zover het geaccepteerde beeld. Natuurlijk bevatte dat meer dan deze ruwe schets aangeeft. Dat de steden en zelfs de plattelandsbevolking een rol hebben gespeeld in deze politiek bepaalde adels-veten is steeds ingezien. Jansen kon in 1966 de volgende samenvatting

1. J.C. de Jonge, *Verhandeling over den oorsprong der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, ontleend uit echte, meest onbekende gedenkstukken* (Leiden, 1817); J. Cuvelier, *Les origines de la fortune de la maison d'Orange-Nassau. Contribution a l'histoire du capitalisme au moyen age* (Brussel, 1921); H.J. Smit, 'Het begin der regeering der Henegouwsche graven, 1299-1320', *Bijdragen voorgeschiedenis en oudheidkunde*, 7e reeks, II (1932) 29-71.

B. EBELS-HOVING

geven van de samenstelling der Kabeljauwse partij: 'edelen die buitengesloten waren, boeren die te zwaar belast werden door de vele oorlogen die de ambitieuze politiek van Willem van Duvenvoorde c.s. veroorzaakte, en groepen burgers, die niet gearresteerd wilden worden voor grafelijke schulden en tegelijkertijd de zittende schepenen wilden verdringen'². Eerder hadden Gosses-Post gesproken van 'de ontevredenheid over het bewind van die groep van de adel die men de Duivenvoordse clan heeft genoemd', en daaraan toegevoegd: 'de verschillende opvattingen over de verhouding van de graaf tot de steden en de tegenstellingen tussen de steden n.a.v. de Dordrechtse stapel'³. Beide studies maken dus in het kort duidelijk dat andere groeperingen dan de adel in de twisten betrokken waren, al blijken er meteen verschillen in de motiveringen die zij deze toekennen. Eén ding lijkt evenwel zeker: een economische basis hadden de twisten in het algemeen niet. Simpele tegenstellingen tussen *have's* en *have-not's*, op welk niveau dan ook, blijken niet als verklaringen bruikbaar (al is het evident dat Duvenvoorde veel *had*). Ook op lager niveau dan dat van de adel blijken sociaal-economische tegenstellingen geen passende sleutel op het arsenaal van verklaringen. Zo is het mogelijk dat in het laatste samenvattende werk over laat-middeleeuwse partijstrijd in Europa, dat van J. Heers (1977), de hier geschilderde grote lijn onveranderd kan worden aangetroffen: volgens de vertaler D. Nicholas, die een stukje, over de Hollandse twisten heeft toegevoegd (waarbij hij duidelijk op Jansen steunt), was het zo dat

Duvenvoordes success had aroused envy among the older established Dutch nobility, and this helped to provoke his opponents into forming the first Kabeljauw union: ...family ties ...which he fostered ...formed the basis of his *Hoek* party, and many of these families had ties with the merchants of the towns, notably Dordrecht, Middelburg, Leiden, Harlem, and Zierikzee. The Kabeljauwen were thus nobles excluded from the Duvenvoorde government, farmers who had been taxed severely to finance William's many wars, and some townsmen who did not want to be held accountable for the count's debts⁴.

Eén element ontbreekt nog in deze schets van de status-quo-ante-Brokken: men kent de Kabeljauwen gewoonlijk wel enige politieke gedachten-vorming toe: Gosses-Post spreken in het genoemde handboek van 'een wat vaag program van de Kabeljauwen' (172), daarmee samenvattend wat J.F. Niermeyer voor het eerst duidelijk had gesteld in 1951⁵.

Zo was het dus tot nu toe. In zijn inleiding stelt Brokken dat het merkwaardig mag heten dat in de meer dan anderhalve eeuw die na het verschijnen van De Jonges boek is verstreken de wordingsgeschiedenis van de twisten 'niet opnieuw werd getoetst aan de voorhanden bronnen' (11). Hij moet hiermee bedoelen: *niet uitputtend bestudeerd*; bovenstaand beeld immers, waarvan hij zelf de vorming op meer dan één plaats aan de hand van de literatuur, waaronder de hier genoemde, schetst, is wel degelijk tot stand gekomen als resultaat van een staps-gewijze voortgang van bronnenonderzoek. Wel is het zo dat dit meestal plaatsvond in een ander kader dan dat van het ontstaan van de twisten. Dat onderwerp is niet afzonderlijk bestudeerd, terwijl het toch van bijzonder belang is; niet alleen als *case history*, ook als voorbeeld. Overal in Europa immers komt in de late middeleeuwen partijstrijd voor; het bestaan en het voortduren daarvan kan men zien als de uiting

2. H.P.H. Jansen, *Hoekse en Kabeljauwse twisten* (Bussum, 1966) 31.

3. I.H. Gosses en R.R. Post, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis der Nederlanden, I, De middeleeuwen* (Den Haag, 1959) 174.

4. J. Heers, *Parties and Politics! Life in the Medieval West* (Amsterdam, 1977) 245.

5. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden, III* (Utrecht, 195) 99-100.

van een grondgegeven van de menselijke samenleving: de politieke dichotomie. Van dat verschijnsel kan men aannemen dat het altijd en overal in wisselende vormen voorkomt; maar juist dan is voor de historicus dat moment van belang waarop in het bijzondere geval het algemene gegeven zichtbaar wordt. In deze opvatting is het *ontstaan* van de Hoekse en Kabeljauwse twisten veel interessanter dan hun voortduren, en is het dus verheugend dat juist dit begin nu aan een zo grondig onderzoek onderworpen is.

Deze studie heeft tien jaar van arbeid gevegd (die grotendeels naast de dagelijkse moet zijn verricht). Het resultaat dwingt respect af, en dat waarlijk niet alleen op grond van de omvang. Zelfs vluchtige lezing maakt duidelijk hoe consciëntieus, zelfs minutieus hier gewerkt is. Enige vertrouwdheid met het werk op het soort van bronnenmateriaal dat hier is gebruikt is voldoende om te beseffen welke inspanningen het gekost moet hebben om een dergelijke hoeveelheid gegevens te verzamelen en te verwerken. De lijst van handschriftelijke bronnen is indrukwekkend; de bibliografie (te verstaan als: lijst van geraadpleegde werken?) is dat evenzeer. Deze bibliografie bevat bovendien titels die de verwachting wettigen dat de auteur zijn onderwerp ruim heeft opgevat, dat hij het heeft geplaatst in het kader van de Europese sociale, institutionele en beschavingsgeschiedenis van het midden der veertiende eeuw. Daarnaast blijkt al snel dat het boek zich in onderdelen goed laat lezen. Waar men opslaat valt er wel iets te leren, en vaak gebeurt dat zo dat althans deze recensent direct met voorbeelden zou willen komen.

Het zal nu echter eerst om de grote lijnen moeten gaan. Brokken heeft zijn werk in drie delen verdeeld, en het lijkt aangewezen deze simpelweg in volgorde te bespreken. Daarmee raken we evenwel meteen een moeilijk punt. De auteur heeft zelf ingezien (12), dat 'in het licht van de bestaande opvattingen in een nieuwe studie over het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten Willem van Duvenvoorde en zijn naaste familie... centraal (zouden hebben) moeten staan'. Zo is het: zoals hierboven bij het overzicht van de *status quaestionis* werd aangegeven is die clan nu eenmaal tot de sleutel geworden waarmee men denkt de ontstaansgeschiedenis van de twisten te kunnen ontsluiten. Aanvankelijk was dan ook zijn plan Duvenvoorde centraal te plaatsen, zegt de auteur, maar

dat uitgangspunt moest worden verlaten... om in het tweede stadium van het onderzoek aanmerkelijk te worden verbreed teneinde de plaats en de betekenis van de overige bij het conflict betrokken edelen alsmede die van de steden te evalueren. Voorts bleek bij de uitwerking van het vergaarde bronnenmateriaal dat veel feiten en gebeurtenissen uit het midden van de veertiende eeuw in de geschiedschrijving over Holland en Zeeland onbesproken gebleven waren dan wel herziening behoeften.

Hoe vaak men dit ook overleest, er staat toch steeds weer wat er staat: dat het uitgangspunt (Duvenvoorde) *verlaten* moest worden omdat het *verbreed* ging worden en dat dat ging gebeuren teneinde er meer gegevens in te kunnen verwerken. In de ambivalentie van deze ongelukkige zin nu blijkt zich de ambivalentie van het hele boek aan te kondigen: een uitgangspunt, dat zowel verlaten als verbreed is, staat waarschijnlijk in ieder geval niet meer centraal. En inderdaad: er staat niets meer centraal, of het moest dat stuk zijn waaruit nu in letterlijke zin de middenmoot van het boek bestaat, het tweede gedeelte over de grafelijke Raad in Holland en Zeeland 1337-1357. Maar kan in figuurlijke zin een studie over de Raad centraal staan in een studie over de oorsprong van de twisten? Die vraag roept het boek zelf op en zal het dus zelf moeten beantwoorden. Daartoe keren we terug naar de indeling. Deel I behandelt de Vorsten, deel II de Raad, deel III de Partijen (met daarin een hoofdstuk IV over de 'Duvenvoordse clan'). Voorts is er een slotbeschouwing,

B. EBELS-HOVING

een résumé français, noten, bijlagen, lijst van bronnen, bibliografie en index van persoons- en plaatsnamen. Noten, bijlagen etc, beslaan meer dan de helft van het gehele werk.

Deel I dan, de Vorsten, bevat de vier regeringsperioden van respectievelijk Willem IV, Margareta, Willem de Verbeider en Willem V. In grote lijnen is dit stuk politieke geschiedenis natuurlijk welbekend, maar een nieuwe extensieve behandeling kan men *a priori* nuttig achten, en wel hierom: terwijl aan het belang van de specifieke situatie van de jaren 1345-1358 voor het uitbreken van de twisten nooit is getwijfeld (zie hierboven) heeft de behandeling van die periode steeds hoofdzakelijk gesteund op de verhalende bronnen, en die zijn juist voor de onderhavige jaren schaars, lacuneus, en - grootste bezwaar - grotendeels van veel latere tijd. De onvolprezen Beka loopt tot 1346; voor de hier behandelde tijd zijn het eigenlijk alleen de zogenaamde Vermeerderde-Beka-versies en de daarop steunende Johannes a Leydis die de zogenoemde *parcialitates* behandelen, maar meer dan een summier verhaal van de krijgsverrichtingen en een klacht over de teweeggebrachte onrust bevatten ze niet. Het was dus hoognodig hier tot de archivalia te gaan. Dat heeft een nauwgezet verhaal opgeleverd, toegespitst, naar de auteur ons op bladzijde 12 belooft,

op die feiten en gebeurtenissen die naar ons oordeel van invloed zijn geweest op het ontstaan van de... twisten en waarvan de analyse het cataclysmen kan helpen verklaren dat de partijstrijd in de Hollands-Zeeuwse samenleving bracht.

Maar wordt die belofte vervuld? In elk geval niet op zo'n wijze dat de lezer hier leiding krijgt; het zoeken en vasthouden van de draad die tot de twisten voert blijft een kwestie van zelfwerkzaamheid. De verleiding wordt al spoedig groot zich maar te laten belëren op allerlei interessante punten waarvan de relevantie hem in het stadium waarin zij ter sprake komen niet duidelijk kan zijn. Zo volgt hij Willem IV in zijn oorlogen van 1345; verdiept zich in de inhuldigings-voorwaarden die Zuidhollanders, Noordhollanders en Kennemers aan Margareta stelden (waarbij zij ongebruikelijkerwijs landrechten en keuren bevestigde en vermeerderde); in het bestand dat Margareta noodgedwongen aan bisschop Jan van Arkel 'aanbood' in juli 1346; in de kwestie of Willem de Verbeider een regentschapsraad kreeg toegewezen; in zijn bestand met de Oostfriezen; in de ingewikkelde zaak van Margareta's afstand en de daarop volgende strijd tussen moeder en zoon. Afgezien van het precieze verloop van de oorlogsvoering zijn dit alle duidelijk kwesties die kiemen kunnen bevatten van de latere partijstrijd. Zijn intuïtie in dezen maar vertrouwend zal de lezer goede nota nemen van bijvoorbeeld Margareta's privilege-politiek:

feit is dat zij ertoe is overgegaan de kleine groep edelen en grafelijke klerken, die haar regering schraagde, *extreem* [cursivering B.E.] te begunstigen. Haar privilegiëring van enkelen is van grote betekenis geweest op de maatschappelijke verhoudingen onder de adel en daarmee op het ontstaan van de ...twisten (34).

Maar waaruit bestond dan die kleine groep? Uit leden van het grafelijke huis natuurlijk, en voorts uit... Duvenvoorde, Jan II van Polanen, Dirk III van Brederode (34). Dus uit de 'clan'? Dat weten we in dit stadium nog niet, en het gegeven dat mogelijk een clan door Margareta werd overgenomen van haar broer en vader moet voorlopig maar door de lezer worden 'opgeslagen'. In elk geval verneemt hij alvast dat de bijeenkomst te Geertruidenberg, waarin Margareta haar bestuur overdroeg (augustus-september 1346), geen oppositie inhield van de standen tegen de heerschappij van de *clan* (37); dat Willem van Duven-

voorde onder de Verbeider maar een zeer gering aandeel in het landsbestuur heeft gehad (46); en dat het zeker niet zo is dat zijn kliek uit eigenbelang de jonge hertog heeft aangezet tot hervatting van de Utrechtse oorlog (juli 1348) (54). Zijn deze gegevens alvast bouwstenen voor een nieuwe visie op Duvenvoordes invloed-in-het-algemeen? Die vraag blijft onbeantwoord, want analyse van de clan komt immers pas in deel III.

Het lijkt intussen geen twijfel dat het belangrijkste stuk uit dit deel I over de Vorsten de behandeling is van de oorkonde die Brokken aanduidt met de term 'Kabeljauwse verbondsakte' of 'verbondsbrief'. Deze oorkonde is van groot belang omdat hierin voor het eerst de partijvorming zichtbaar wordt: vrienden en vijanden van Willem (hertoghe van Beyeren, grave van Hollant, van Zeelant ende here van Vrieslant) worden hier met name opgenoemd. Over een bijeenkomst waarop deze afbakening van de groepen plaatsvond is uit de verhalende bronnen totaal niets bekend; wat we er dus van afweten moet geput worden uit de oorkonde zelf. Nu valt op dat hier twee vragen rijzen, maar dat die door Brokken niet duidelijk als zodanig worden gesteld. De eerste betreft de inhoud van de oorkonde: Brokken ziet deze dus als een verbondsbrief, opgesteld door de Kabeljauwse kerngroep om een coherente vorm te geven aan hun partij (71). Maar als men de tekst van Willems oorkonde in de Bijlagen (III, 617-622) leest lijkt de vraag op zijn plaats wie hier nu eigenlijk het initiatief nam, de graaf of de ontevreden groep edelen en steden. En daarmee hangt de tweede kwestie samen: die van de datering van het stuk. In het merendeel van zowel de handschriftelijke als de gepubliceerde versies draagt het de datering 1350. Via een nauwgezette studie van de tekstoverlevering, die men helaas in een Bijlage moet lezen (614 vlg.), pleit Brokken voor een datering in mei 1350. Dat zou inhouden dat het stuk door de samenzweerders werd opgesteld *in afwezigheid van Willem V* (die die maand in Henegouwen verbleef); hij zou het dan pas een jaar later bezegeld hebben, waarbij in de toen voorhanden versies van de oorkonde het woordje EEN in de datumregel werd geïnterpoleerd. Dit zou heel bewust gebeurd zijn 'teneinde het verbond van de Kabeljauwen uit de sfeer van conjuratie en conspiratie te halen, waarin het in mei 1350 tot stand was gekomen' (615). Of Brokken hier gelijk heeft is moeilijk te controleren daar de originele oorkonde niet meer voorhanden is; van de negen afschriften draagt er maar één, een Zeeuws exemplaar van Van Borselen, Brokkens favoriete datering 1350. Dit ziet hij dus als de enige zuivere, niet post-gedateerde 'concept-akte'. Maar wat doet dit alles er nu toe? Vrij veel: als de akte van mei 1350 zou zijn zou zij fraai illustreren dat Willem V toen zelf niets durfde, dat het initiatief echt van edelen van steden, uit het land zelf kwam. Overigens gebiedt de eerlijkheid erop te wijzen dat de portee van Brokkens vondst ook als men deze accepteert, niet zo nieuw is als op het eerste gezicht lijkt: Niermeyer stelde het Kabeljauwse verbond al 'vroeg in 1350'⁶ en wees Delft als centrum van de conspiratie aan, al meende hij dat de onderhavige oorkonde/akte pas van juni 1351 was. Maar ook al was wel bekend, dat het initiatief niet bij de jonge graaf lag, dan nog krijgt het ontstaan van de Kabeljauwse partij duidelijker contouren als men mag aannemen dat een groep met name genoemde edelen en steden alvast oorkondde in naam van de landsheer, en daarbij die landsheer 'onse vianden', eveneens met name, op laat sommen. Hier blijkt men dan al precies te weten wie 'niet van de partij' waren, en stelde men bovendien direct de voornaamste eis: die van goedkeuring door edelen en steden van eventuele vervreemding van grafelijke inkomsten en rechten.

Het is bepaald een bezwaar als de argumentatie inzake zo'n belangrijke kwestie van inter-

6. *Ibidem*, 97.

B. EBELS-HOVING

pretatie in een Bijlage verborgen wordt; maar een groter bezwaar is nog dat aldaar door een zeer stellige toon het probleem verdoezeld wordt. Dat is jammer, omdat de auteur zelf de zogenaamde verbondsbrief van groot belang acht: hij slaat het stuk hoog aan op het punt van theorie-vorming. Dat blijkt doordat hij wijst op de inhoudelijke overeenkomst van de akte met de Brabantse Blijde Inkomste van 1356, zij het dat die laatste uitvoeriger en explicieter is. In beide stukken immers werden voorwaarden vooraf gesteld aan de inhoudiging van de landsheer (Willem V werd in februari-april 1356 in Holland ingehuldigd; hier blijkt dus weer dat Brokken de vergelijking alleen kan maken als de akte in mei 1356 gedateerd kan worden!). Maar ook op zichzelf beschouwd moet men de verbondsakte niet onderschatten. 'De vernieuwende idee stak ver uit boven de particularistische belangen van de Kabeljauwse conspirateurs' (72). Hoe ver dan precies? Dat staat weer niet ter plaatse, maar ditmaal in de Slotbeschouwing (291). Aldaar keert de auteur zich tegen Niermeyer, die had gesteld dat 'de Kabeljauwen de weg wilden vrijmaken voor de opbouw van een nieuwe staat en het scheppen van een nieuwe verhouding tussen land en landsheer'⁷. Volgens Brokken kwamen ze slechts op voor territoriale integriteit, en voerden ze praktische politiek, die geen verandering van de politieke structuur beoogde. 'Constitutionele vernieuwing was niet het doel van het Kabeljauwse verbond'. Nee, maar dat had Niermeyer met zijn woorden over een nieuwe verhouding tussen land en landsheer ook geenszins gezegd. Het lijkt dat hier een controverse gesuggereerd wordt die er helemaal niet is. Brokkens herhaalde nadruk op het ideële karakter van de strijd en zijn waarschuwing tegen het overschatten van de invloed van particularistische belangen ligt precies in het verlengde van Niermeyers beweringen, bevestigt die in plaats van ze tegen te spreken. Het opvallendst is dat ten aanzien van Niermeyers suggestie dat de Kabeljauwse partij een standenbeweging was; nee, zegt Brokken op bladzijde 291, niet de standen hebben de twisten doen ontstaan, maar zij ontstonden als gevolg van het uitbreken van de twisten. Hoe is dat te rijmen met het volgende op bladzijde 76:

uit de evolutie van de grafelijke raad die wij hierna in Deel II hebben beschreven (*zullen* beschrijven zou in dezen de gewone formule zijn), blijkt dat de edelen en de steden tijdens het verbeiderschap van Willem van Beieren [dus vóór de verbondsakte, B.E.] zodanig bij het landsheerlijk bestuur betrokken waren geraakt, dat zij zich met recht konden bekommeren over de inrichting van het landsbestuur en de te voeren landspolitiek. Aan het uitbreken van de Hoekse en Kabeljauwse twisten is een proces van maatschappelijke bewustwording voorafgegaan die zich uitte in een beginnende standsgewijze vertegenwoordiging van edelen en stadbesturen in de landsregering.

Dat is precies wat Niermeyer had gezegd; het suggereren van een verschil in inzicht maakt Brokkens betoog hier onduidelijk.

Ik laat tot mijn spijt veel uit deel I rusten, want het is evident dat de auteur zelf veel waarde hecht aan deel II over de grafelijke Raad. Waar het ook hier weer om gaat wordt aangekondigd op bladzijde 13, namelijk om de vraag of de twisten de bijverschijnselen zijn geweest van de doorbraak van de standen in de landsregering, en om de vraag naar de invloed van de leden van dit hoogste landsheerlijke bestuursorgaan op de partijvorming. In andere bewoordingen wordt de wenselijkheid van een antwoord op deze vragen later herhaald (112-113). Toch is het althans deze recensent niet gelukt dat antwoord te vinden. Wél is dat mogelijk inzake een andere, maar verwante vraag: *weerspiegelde* zich de partijtegenstelling in de Raad? Jazeker, natuurlijk: de meest ingrijpende wijziging in de sa-

7. *Ibidem*, 99.

menstelling ervan deed zich voor in de jaren 1350-1351 *tengevolge* van het ontstaan van de tegenstellingen (175). Maar de kwestie is dat de adel - eveneens natuurlijk - helemaal niet samenviel met de Raad: van de 25 personen die met name als vijanden werden genoemd in 1350 (Hoeken dus) waren er 11 vóór die tijd raadslid; na februari 1351, toen Willem als graaf was erkend, kwamen er meer Kabeljauwen in de Raad, maar 'hun bondgenoten Jan III Persijn en Jan van de Wateringe zagen van een actief aandeel in het landsbestuur af' (176). Geen absoluut verzetten van de wet dus, maar eenvoudig een gemis aan Hoeken toen die grotendeels verbannen waren, kortom een situatie die gewoon niet anders kon zijn. Ook op deze plaats weer legt Brokken veel nadruk op de hogere motivering die de partijkeuze bepaalde: naijver op de *insiders* was wel een bijkomende factor, maar 'hogere intrinsieke [? B.E.] gevoelens ten aanzien van de rechtsorde hebben de partijkeuze bepaald'. Zeker, dat was ook in deel I al de conclusie geweest, maar hoe blijkt dat nu door het al of niet plaatshebben of plaats nemen in de grafelijke Raad? Het is eigenlijk wel duidelijk: dat blijkt *niet*, of: er blijkt iets anders, namelijk dat partij lidmaatschap en lidmaatschap van de Raad in grote lijnen wel iets met elkaar te maken hebben, maar in individuele gevallen toch weer niet. Het is dan ook geen verrassing als Brokken concludeert (179-180):

opvallend in deze hele ontwikkeling is, dat deze raadsfamilies zich over de gehele periode 1337-1357 en dwars door de breuklijn van 1350-1351 tussen Hoeken en Kabeljauwen heen hebben gevormd. De directe familierelatie heeft de partijkeuze niet overheerst, noch stond de partijdigheid een huwelijk in de weg.

Maar al is het niet verrassend, daarom is dit gegeven nog wel belangrijk; het hoort alleen eigenlijk niet op deze plaats, want het verband met de Raad is zwak omdat niet blijkt dat de werking daarvan door de partijchap werd beïnvloed; de conclusie past eigenlijk beter in deel III, waar de samenstelling van de partijen besproken wordt, en waar inderdaad het thema zal blijken te zijn: de beperkte waarde van de familiebetrekkingen. Aldaar wordt herhaald dat zittende raadsleden door protectie en coöperatie een zekere invloed konden uitoefenen op de aanstelling van raadsleden en ambtenaren door de graaf, maar dat deze familierelaties evenzeer een uitwerking in negatieve zin konden uitoefenen (248). Het gewone gezonde verstand beaamt die uitspraak: in het algemeen menselijk patroon is nu eenmaal de familie zowel bindmiddel als strijdtoneel bij uitstek.

Een dergelijke conclusie is misschien ietwat verontrustend, omdat er skepsis uit spreekt ten aanzien van het resultaat van de prosopografische arbeid: Brokken stelt dat daardoor de kennis wordt geleverd die als brug kan dienen voor inzicht in de samenstelling van de partijen (13) en hij heeft er zeer veel werk in gestoken (Bijlage IE bevat de persoonsgegevens van 76 raadsleden!). Maar laten die moeizaam gereconstrueerde verwantschapslijnen eigenlijk wel verder strekkende conclusies toe? Daarmee raken we evenwel een algemene kwestie, en het ging hier om de Raad en zijn leden. Welnu, de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat dit hele deel II op zichzelf staat (en een aparte dissertatie had kunnen vormen): zo zijn bijvoorbeeld de stukken over kleding en daggelden heel interessant, maar alleen als men zich rustig buigt over het dagelijks doen en laten van die Raad en niet in het achterhoofd poogt te houden dat er nog verband zou kunnen blijken met de tegenstellingen in den lande. Naast deze kwestie van indeling en/of beperking van de stof staan dan nog vragen van methodische aard: hoe waardevol is het bepalen van de politieke positie van afzonderlijke raadsleden op grond van de frequentie van hun vóórkomen in de subscripties van grafelijke oorkonden? Uiteraard kan op deze wijze 'het zijn in de nabijheid van de graaf' gemeten worden, en eveneens 'verdwijnen uit die nabijheid', maar de methode is uiterst tijdrovend,

B. EBELS-HOVING

zodat er eigenlijk alleen gebruik van gemaakt zou moeten worden als er geen eenvoudiger gegevens over die nabijheid voorhanden zijn. Het tellen van aanwezigheid via subscripties levert cijfers op (en is misschien daarom *en vogue*), maar wie meet welke subversieve gedachten er speelden in het hoofd van de trouwste subscriber? Maar ook deze overweging is van algemene aard; terug naar Brokkens boek. Daaraan zou - althans tot en met deel II - meer recht zijn gedaan door een andere titel, iets als: *Politieke structuren in Holland-Zeeland, 1345-1358*.

Maar er resteert deel III, de Partijen. En dit is een mooi deel, dat alléén de huidige titel van het geheel had kunnen dragen, maar waarin dan zaken als de verbondsbrief (met tekst en uitleg!), de privilegiëring en de verdrijving van de Hoeken met zijn weerspiegeling in de grafelijke Raad (die nu elders te vinden zijn) ingepast hadden moeten worden. Ze komen er ook alle weer in voor, zodat de lezer heen en weer blijft bladeren, hetgeen incidenteel natuurlijk in ieder boek nodig is, maar nu een heel nevenbedrijf wordt. Het lijkt of niets hier op zijn plaats staat. Zo krijgen we vóóraan in deel III een beschrijvend overzicht van de niet-verhalende bronnen; maar wat zou het nuttig geweest zijn als het exposé over de 'Déclaration' (een pleidooi voor Margareta uit 1351) (196-197) een plaats gevonden zou hebben voordat die 'Déclaration' in Deel I als argumentatie werd gebruikt. ('Aard en strekking van deze D. zijn ons inmiddels bekend', zegt de schrijver, en verwijst naar 80-81, maar veel belangrijker lijken mij de stukken 37-38 en 61-65!). Andersom is het in het volgende hoofdstuk, handelend over 'Facties of partijen?'; dit stelt de algemene problematiek met betrekking tot het gebruik van deze termen, maar bevat ook heel belangrijke specifieke conclusies over Hoeken en Kabeljauwen, terwijl de Duvendoordse clan nog steeds ontleed moet worden. Zo staat hier dat de 470 Hoekse ballingen, die van Willem V amnestie verkregen in de jaren 1354-1357, afkomstig waren 'uit alle streken van Holland en Zeeland en uit alle lagen van de bevolking' (211). Dit had de slotzin van het boek kunnen zijn, samen met een dergelijke, nu negatief geformuleerde stelling: 'niets wijst op het bestaan van min of meer hecht aaneengesloten adelsfacties' (213).

Juist. Maar nu volgen nog de hoofdstukken over de Duvendoordse clan en de samenstelling van de partijen. En nu eindelijk blijkt - en dat is zowel verrassend als belangrijk - dat 'Willem van Duvendoorde en de Polanens hun Wassenaarse familieleden op afstand hebben gehouden omwille van hun eigen carrière', en dat dus de onderlinge band in de Wassenaars-Duvendoordse familiekring zwak was (248). En is men soms geneigd de groep van leenmannen die tot het Hoekse kamp gingen behoren te zien als de clientèle van de Polanens, dan is deze gevolgtrekking toch niet hecht te onderbouwen (249). Getoetst aan de kenmerken van de familieclan en van de factie, zoals deze door respectievelijk Heers en Roorda zijn onderscheiden, is Duvendoordes groep nóch het een nóch het ander: een clan niet, omdat de materiële band in de Duvendoordse kring een kunstmatige constructie was, geëffectueerd door testamentaire beschikkingen van Duvendoorde zelf (215), en er kennelijk geen andere samenbindende krachten of loyaliteiten bestonden; een factie al helemaal niet, omdat de kring bestond uit exponenten van de hof adel, daardoor al qua machtsuitoefening niet te vergelijken waren met de stedelijke clans van Heers, en voorts ook ten plattelande geen wijdverspreide clientèle had (251). 'Ondanks zijn fortuin was Willem van Duvendoorde niet bij machte gebleken zijn eigen groep bijeen te houden' (252).

Dat klinkt overtuigend, en er is ook helemaal geen reden om deze bewering op zichzelf te bestrijden. Maar grote vragen blijven er wél over: hoe wist men dan toch elkaar zo meten, in de Kabeljauwse en Hoekse verbondsakten, zo precies te definiëren? Sterker nog:

hoe kon dat het geval zijn met de maar liefst 470 Hoeken, die in 1351 verbannen of verdreven werden? Of is het dan zo dat de aangetoonde geringe coherentie binnen de Duvenvoordse clan bewijst dat die clan als zodanig weinig met het ontstaan van de tegenstellingen te maken had? Maar kan dat wel zo zijn als Willem van Duvenvoorde vooropstaat bij de vijanden die de Kabeljauwen in mei 1350 opsommen, en zijn verwant Arend III van Duvenvoorde de allerlaatste is die van Willem V amnestie krijgt? Hoe kan de mate van coherentie binnen een groep eigenlijk gemeten worden? Brokken gebruikt als belangrijkste criterium voor samenhang het erfgenaamschap. Het blijkt dan bijvoorbeeld dat Duvenvoorde in zijn laatste wilsbeschikkingen van 1353 zijn neef Jan II van Polanen (allernaaste lid van de clan) passeerde inzake de heerlijkheden Oosterhout en Dongen, en deze vermaakte aan zijn jongste bastaard Willem. Hij stipuleerde voorts dat hij die rechtstreeks zou moeten houden van de hertog van Brabant, als de heer van Breda (en dat was Polanen!) hem de belening zou weigeren (245). Een breuk dus in het kern-duo van de groep? Ja, dat lijkt er wel op; maar dit was helemaal aan het einde van Duvenvoordes leven. En dan nog: kan cohesie wel gemeten worden aan testamentaire beschikkingen ook al worden die al vroeg gemaakt? De aard van de persoonlijke band die blijkt doordat iemand aan een ander iets wil nalaten wordt misschien wel sterk bepaald juist *door* die beschikkingen, is, met andere woorden, vóór die beschikking misschien wel geheel anders dan erna. Ook Brokken vindt het bestemmen van de nalatenschap eigenlijk meer 'anticiperend op deze binding' (251), omdat bij het leven van de testateur de verhoudingen nog heel anders kunnen liggen. Daarmee is natuurlijk niet gezegd dat testamentaire beschikkingen niet bruikbaar zouden zijn om familierelaties te reconstrueren, wél dat ze slechts indicaties kunnen geven.

Er is nu eenmaal veel dat niet gemeten kan worden. Zou er dan toch niet iets meer te bereiken zijn geweest met onderzoek van *insignia*, tournooien, feesten, van die levensterreinen waar verbanden blijken die misschien wel helemaal geen neerslag vinden in politieke activiteit? Natuurlijk is dat soort onderzoek al lang net zo traditioneel als het hier verichte naar de politieke bezigheden; uiterlijke tekenen van samenhang en de maatschappelijke vormen waarin die samenhang beleden wordt zijn op het moment zelfs waarschijnlijk meer in trek bij de gemiddelde onderzoeker. En Brokken heeft zelf gezegd dat het niet in zijn bedoeling heeft gelegen alle politieke, economische en *sociale* [cursivering B.E.] factoren die de twisten hebben doen ontstaan in zijn onderzoek te betrekken (13). Het is al heel gemakkelijk een boek te verwijten dat het geen ander boek is. In die fout wil ik niet vervallen; het gaat er hier alleen om dat zelfs deze studie, die zoveel bronnenmateriaal verwerkt, op grond van de aard van dat materiaal toch beperkt moet blijven in zijn mogelijkheden tot het aanbieden van bepaalde oplossingen.

In dit verband moet nog wel even gezegd worden dat er een terrein is waarop de voorhanden bronnen minder duidelijke beperkingen hebben: dat van de economische betrekkingen tussen de steden in Holland en Zeeland. Waaróm werd de Kabeljauwse samenzwering in Delft belegd? Omdat de Delftse burgerij in het landsheerlijk ambtenarencorps ondervertegenwoordigd was, is Brokkens typerende antwoord (261). Rivaliteit met het grafelijke troetelkind Dordrecht acht hij van minder groot belang; wel noteert hij de opkomst van Delftse exportindustrieën (bier en laken) en meer in het algemeen 'een manifest stedelijk elan' (260). Daarmee wordt dus toch wel iets over de stedelijke economie gezegd, 'al beslaat de behandeling van dit onderwerp voor alle steden maar een 10 bladzijden. Uiteraard had de auteur bij alles wat hij wél gedaan heeft het recht dit onderwerp kort te behandelen. Alleen is zijn eigen verantwoording van deze keuze onduidelijk: enerzijds pleit hij voor

B. EBELS-HOVING

terughouding bij de toetsing van het aandeel van de steden in het conflict *bij ontstentenis van studies over het stedelijk patriciaat en de stadsbesturen* [12, cursivering B.E.]; anderzijds stelt hij even eerder dat het op het gebied van de archivalia 'het best gesteld is met de editie van de stedelijke archiefbronnen in Holland en Zeeland, zonder twijfel een gevolg van de belangrijkste plaats die de steden in deze gewesten hebben ingenomen'. Gebrek aan literatuur, maar beschikbare bronnen: was dat niet juist een uitnodigende situatie?

Een enkel woord tenslotte over de Bijlagen. Deze vormen, als boven vermeld, een groot deel van het boek, een té groot deel naar men op formele gronden kan stellen, want soms is het bijna zo dat de tekst tot Bijlage van de Bijlagen wordt. Toch zou het weglaten van het merendeel van deze stukken een verlies betekenen. Behalve de tekst van de hierboven genoemde verbondsakten (ook van de Hoekse) is er een prachtige lijst van de Hoekse ballingen, met toelichting én met het bij de amnestie geëiste zoengeld, plus een aparte index op de genoemde personen! Deze lijst is werkelijk zeer nuttig als illustratie bij het verhaal over Willem V's zorgvuldige amnestie-politiek ten aanzien van de ballingen (279-280, een heel interessant stuk trouwens). De al genoemde Bijlage met persoonsgegevens van de raadsleden kan, lijkt mij, zeer goede diensten bewijzen bij de zaakannotatie van verhalende bronnen uit de periode (jammer dat H. Bruchs Vermeerderde-Beka-editie er niet meer van heeft kunnen profiteren!). Bijlage IA evenwel, 'Raad en raadsleden in subscripties van oorkonden' is niet alleen te klein gedrukt, zodat het de lezer letterlijk gaat duizelen als hij per persoon na wil gaan wie er waar en wanneer vermeld staat - hij is ook niet erg nodig, omdat er nog een aparte frequentielijst van raad en raadsleden volgt. Hoort iets dergelijks niet in 's schrijvers eigen archief te blijven? Toegegeven, dit blijft een kwestie van keuze, en dat die ietwat willekeurig blijft kan blijken uit de woorden die nog onlangs in een inaugurele rede werden gezegd:

'het is... niet alleen de taak van de historicus het arsenaal van zinvolle interpretaties te vergroten, maar ook de hoeveelheid *dadelijk beschikbare* bronnen te vermeerderen. Tot de competentie van de archivaris behoort het verzorgen van de potentiële bronnen van historische kennis⁸.

Brokken heeft zich historicus getoond door de hoeveelheid dadelijk beschikbare bronnen te vergroten, maar is archivaris gebleven door nogal wat *potentiële* bronnen van kennis op te nemen, die toch nog weer eerst door een historicus (en die had hij zelf kunnen zijn) verwerkt hadden moeten worden.

Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten is geen oplosbaar vraagstuk, wel een historisch gebeuren dat laags-gewijze steeds dieper uitgegraven kan worden. In Brokkens *Fundgrube* zijn die lagen niet alle duidelijk zichtbaar, maar de ijverige spitter wacht een rijke beloning in de vorm van verspreid liggende kostbaarheden. Op grond daarvan zou een recensent hebben kunnen volstaan met een korte eulogie; dat deze bespreking lang en kritisch is geweest moge gezien worden als een vorm van eerbetoon.

8. A.H. Huussen jr., *Grillen der Verlichting* (Groningen, 1982) 22.

Enkele studies en uitgaven over de scheiding tussen Noord en Zuid Nederland 1830

RECENSIEARTIKEL DOOR A. SMITS

Acta colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse belrekkingen tussen 1815 en 1945. Brussel 10-12 december 1980 (Gent: Erasmus, 1982, 522 blz.); *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, XII (1981) afl. 3, Themanummer 1830, 359-689.

Bij het honderdvijftig-jarig bestaan van België in 1980 als onafhankelijke staat hebben er verschillende herdenkingen plaats gehad. Colloquia zijn gehouden. Gedenkboeken met de gehouden voordrachten zijn verschenen. In Den Haag vond op 21 en 22 november 1980 een colloquium plaats. De voordrachten werden gebundeld in het tijdschrift *De negentiende eeuw*, dat reeds in 1980 een themanummer over 1830 had gepubliceerd¹. In het voorjaar van 1981 verscheen een reeks studies aan de VL-VU te Amsterdam over *Autoriteit en strijd* onder leiding van A. Doedens. In deze studies wordt de opstandigheid en revolutiegeest uit de eerste helft van de negentiende eeuw behandeld. Ook enkele bijdragen uit deze bundel zijn voor het gebeuren rond 1830 van belang. Daarbij sluit de zowel in het Frans als in het Nederlands verschenen heruitgave van het werk van A. Bologne aan². Van 26 tot 28 maart 1980 werd al een groot colloquium in Brussel gehouden, georganiseerd door het Koninklijk museum van het leger en de krijgsgeschiedenis. Ook deze voordrachten werden uitgegeven³.

Bij het Mercatorfonds/Cultura te Brussel verscheen onder redactie van Edward de Maeschalck een groot gedenkboek *150 jaar Belgen* (1980). Deze monumentale rijk geïllustreerde uitgave diende tevens als basis voor een hele reeks televisieuitzendingen. Historici van naam als L. Wils en A. Vermeersch leenden hun naam aan slogans die vooral dienen om België te verheerlijken en de geschiedenis hieraan dienstbaar te maken. Dat kan men ook zeggen van de studie van A. Logie⁴. Het boek is voorzien van een omslag voorstellende de triomfantelijke 'Inkomst' van Ch. Rogier met zijn Luikenaars te Brussel in de eerste septemberdagen van 1830. En het is nu juist Rogier geweest die in 1866 als minister van buitenlandse zaken tegen de Nederlandse gezant beweerde dat men in 1830 te ver was gegaan met de onafhankelijkheid. Het was de regionalisatie 'la seule qui en réalité était dans

1. *De negentiende eeuw* (1981) afl. 4; *ibidem* (1980) dubbelnummer afleveringen 2 en 3.

2. K. Glerum, M. Kippers, 'Zeeuws-Vlaanderen en de Belgische opstand', in: A. Doedens, ed., *Autoriteit en strijd* (Amsterdam, 1981) 101-134; C.F. de Weerd, 'Aspecten van de sociale onrust in de Zuidelijke Nederlanden 1815-1830', *ibidem*, 155-180; A. Doedens, 'Collectief verzet in de Nederlanden 1813-1848. Een terreinverkenning (met bronnenbijlagen)', *ibidem*, 181-271. A. Bologne, *De proletarische opstand van 1830 in België*, met een naschrift door Gerard Galle en Guido Vanzielegem (herdruk van de uitgave van 1930; Leuven, 1979).

3. *Akten van het colloquium over de Belgische krijgsgeschiedenis 1830-1980. Brussel 26-28 maart 1980* (Brussel, 1981, 530 blz.).

4. A. Logie, *1830. De la régionalisation à l'indépendance* (Parijs, Gembloux, 1980) met een voorwoord door J. Stengers.